

/i/: düz, dar, öndil

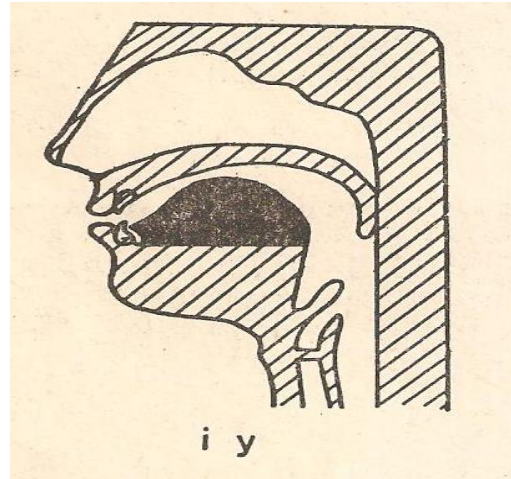
SESLETİM

* Alt çene üstçeneye yaklaşır. Dudaklar dar ve açıktır. Dilin tümü öne doğru uzatılır. Dilin önü ve ortası orta damağa doğru kabarır. Dilucu, alt sıra dişlere, dilin iki yanı üst sıra dişlerin kenarlarına değer.

* Dilin ağız boşluğundaki yükseklik derecesine göre, [i] ünlüsünün kapalı [i] ve açık [y] olmak üzere iki değişkesi vardır.

DAĞILIM

Türkçede /i/ sesi, sözcüğün ön-, iç- ve sonesinde bulunur.
(‘iğde, inek, etik, keçi, idam’ gibi)

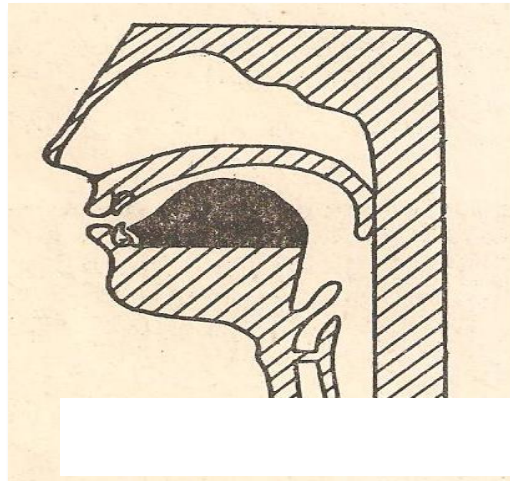
/ı/: düz, dar, arkadil

SESLETİM

* Dudaklar yarı kapalıdır. Dilucu geriye çekilir. Dilin kenarları üst sıra dişlere değır ve dilin arka sırtı yumuşak damağa doğru kalkıktır.

DAĞILIM

*Türkçe sözcüklerde ön-,iç- ve sonseste bulunur. ('ısırgan, kılıç, sarı, yığıl' gibi).

/u/: yuvarlak, dar, arkadil

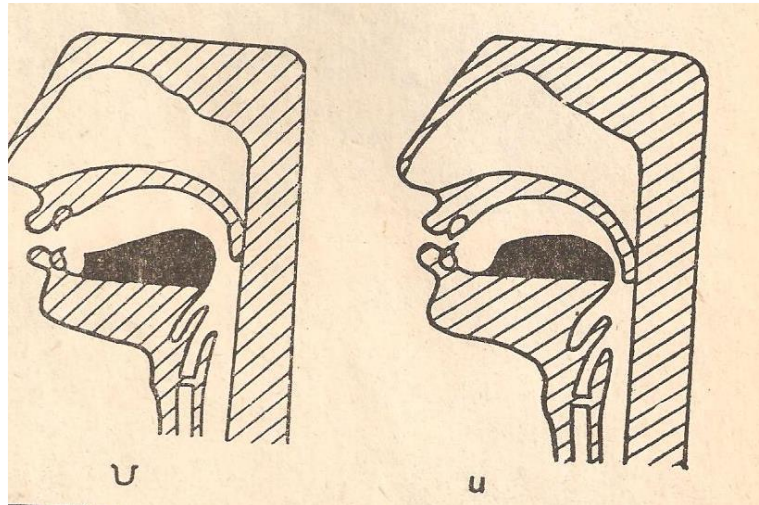
SESLETİM

* Alt çene üst çeneye yaklaşır. Dudaklar öne doğru uzar ve yuvarlaklaşır. Dil, geriye çekilip ardamaga doğru yükselir. Dilucu, alt sıra dişlerinin arkasındadır.

* Kapalı [u] ve açık [Y] olmak üzere iki değişkesi vardır.

DAĞILIM

*Türkçede sözcüğün ön-, iç- ve sonesinde bulunur.
(‘kuğu, kura, uğultu, tavuk, umut’ gibi).

/ü/: yuvarlak, dar, öndil

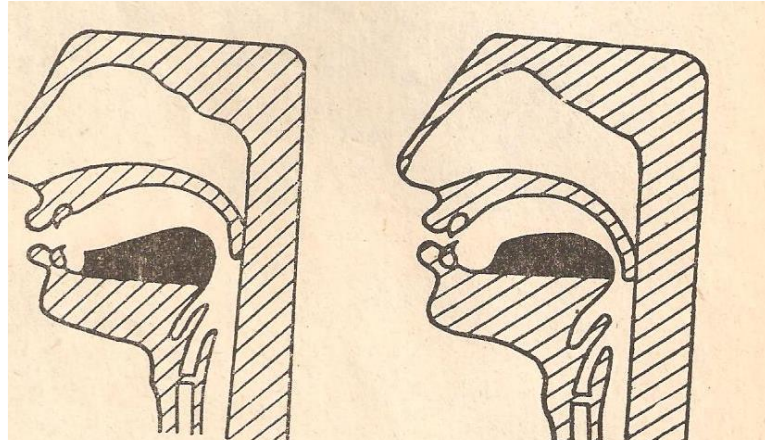
SESLETİM

*Dudaklar öne doğru çıkıp yuvarlaklaşır. Dil öne doğru uzanıp öndamağa yaklaşır. Dilucu alt sıra dişlere, dilin kenarları ise üst azı dişlere değır.

* Kapalı [y] ve açık [ɥ] olmak üzere iki değışkesi vardır.

DAĞILIM

*Türkçede sözcüğün ön-, iç- ve sonesinde bulunur. ('ülke, düğüm, hükümet, ünlü' gibi).

Ünlü Kayması

* **ÜNLÜ KAYMASI**, aynı seslem içinde iki farklı nitelikli ünlünün 'tek ses' biçiminde çıkarılmasıdır.

* Türkçede ünlü kaymasının yaşandığı durumlar,

- Sözcüğün içsesinde <ğ>'nün önünde ve ardında farklı nitelikli ünlüler bulunduğu (ağıt, söğüt, oğul vd.)

- Yabancı kökenli sözcüklerde (reis, sual vd.)

- Seslem sonunda /y/ yarı ünlüsü bulunuyorsa (bey, oy vd.)

- /v/ ünsüzü iki farklı ünlü arasında yarı ünlüye dönüştüğünde (tavuk, davul vd.)

<ğ> Olgusu

- * Bir sözcüğün iç sesinde, aynı nitelikli iki ünlü arasında bulunan <ğ> söyleyişte yitirildiğinde, yan yana kalan ünlüler uzar. (uğur = /u:r/ gibi).
- * İçseste, bir ünlü bir ünsüz arasındaki <ğ> ses olarak gerçekleşmediğinden, kendisinden önceki ünlünün uzamasına neden olur. (düğme = /dü:me/ gibi).
- * Sözcüğün sonesinde yer alan <ğ> sesletilmediği için, önündeki ünlü uzar. (çiğ = /çi:/ gibi).
- * <ğ> içseste iki farklı ünlü arasında ünlü kayması oluşumuna neden olur. (ağıt = /a:ıt/, eğik = /e.ik/ ya da /e:jik/, yığıl = /jıoul/ gibi).

Türkçede Ünsüzler

ÇIKIŞ BIÇIMI

patlamalı

/b/, /d/, /g/, /p/, /t/, /k/

sürtünücü

/c/, /ç/, /f/, /h/, /s/, /ş/, /v/, /y/, /z/

çarpmalı

/r/

yan daralmalı

//

genizsil

/m/, /n/

Türkçede Ünsüzler

ÇIKIŞ YERİ

Çift-dudak

/b/, /p/, /m/

Dudak-diş

/f/, /v/

Dilucu-
dişardı

/d/, /t/

Dilucu-
dişeti

/n/, /r/, /s/, /z/

Dil-
öndamak

/c/, /ç/, /j/, /ş/, /y/

Dilucu-
öndamak

/l/

Dil-
artdamak

/k/, /g/

gırtlak

/h/

Türkçede Ünsüzler

SES
TELLERİNİN
TİTREŞİMİ

Ötümlü

*/b/,/c/,/d/,/g/,/j/,/l/,
/m/,/n/, /r/,/v/,/y/,/z/*

Ötümsüz

*/ç/,/f/,/h/,/k/,
/p/,/s/,/ş/,/t/*

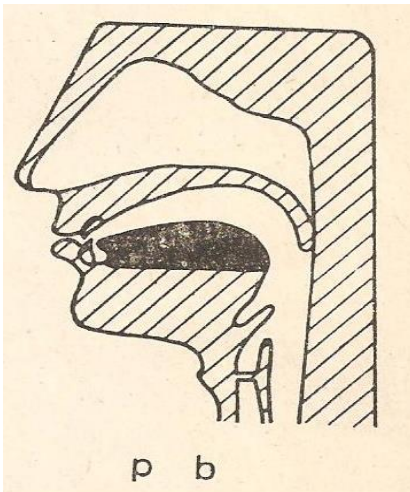
/p/ ve /b/

SESLETİM

* Bu seslerinin çıkarılmasında dudaklar birbirine değerek kapanır. Bu kapanmanın açılmasıyla, arkada toplanan ve sıkışan nefes bir anda dışarıya çıkar. Dilucu, ağız boşluğunda alt sıra dişlerin ardına dayanır, dilin sırtı geriye çekilip simetrik bir kavis oluşturur. Damaklar, bu seslerin oluşturulmasına katılmaz, küçük dil kalkıp yutak ile geniz boşluğu arasındaki geçidi kapatır.

* [b] sesinin değişkesi yoktur, önsesindeki [p] ise solukludur.

DAĞILIM

* Ötümlü [b] sesi, ön- ve içseste bulunur, sonseste ise ötümsüz [p] sesine dönüşür. Ancak, sonsesinde [p] bulunan sözcükler ünlüyle başlayan bir ek alınca [p], ötümlü [b] çiftine dönüşür (*kitap + ını > kitabını*).

* Bu kuraldan istisnalar da vardır (*sap + ı > sapı*, *top + unu > topunu*). [p] sesi, sözcüğün bütün durumlarında bulunur.

/t/ ve /d/

SESLETİM

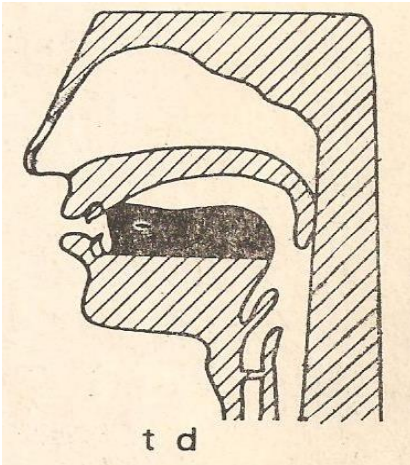
* Bu seslerinin çıkarılmasında dilin önü, üst sıra dişlere ve köklerine dayanarak kapanma oluşturur. Kapanma sırasında nefes, kapanmanın arkasında birikir ve onun açılmasıyla aniden dışarı çıkar.

DAĞILIM

* [d] sesi ön- ve içseste bulunur, sonseste ötümsüz [t]'ye dönüşür. [d] sesi ile biten birkaç sözcük vardır: *ad* ['ad], *yad* ['jad], *öd* ['œd] gibi.

* Sonsesinde ötümsüz [t] bulunan sözcükler, ünlüyle başlayan ek aldığıında ötümlü [d] sesine dönüşebilir (*tat + ı>tadı*, *dert + ini>derdini*).

* Ancak ötümsüz [t] sesini koruyan çok sayıda sözcük de vardır (*şirket + inden>şirketinden*, *gelgit + i>gelgiti*).

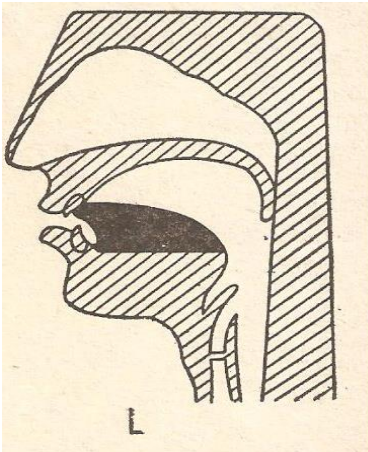

SESLETİM

* [l] sesinin sesletiminde alt çene hafif aşağıya sarkar. Dudaklar yarı açıktır. Dilucu ya da dilin ön kısmı, üst kesici dişlerin ardına ya da üst dişetlerine değer.

* Dişlerin ardına ya da dişetlerine değmesi sonucu, bu ünsüzün iki ayrı değışkesi oluşur. Dişlere değmesiyle oluşan [l] daha ince, dişetlerine değmesiyle oluşan [ɫ] daha kalındır.

DAĞILIM

* Türkçe sözcüklerin önsesinde bulunmaz, iç- ve sonseste bulunur.

* Bu ünsüz, yalnızca yabancı kökenli sözcüklerin önsesinde yer alır. ('lüzum, çalgı, lale, kalem, yerel, dil' gibi).

/k/ ve /g/

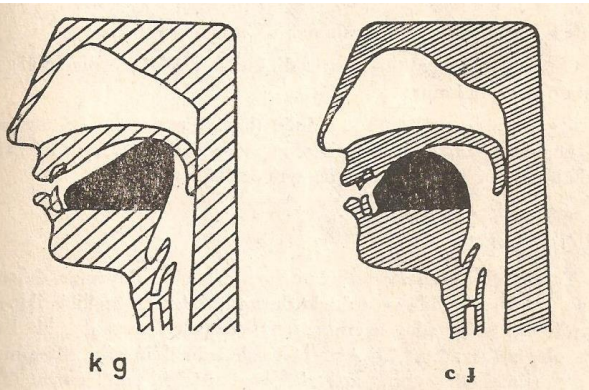
SESLETİM

* [k] ve [g] ünsüzlerinin çıkarılmasında dil, ağız boşluğunda geriye çekilir. Dil sırtı, artdamağa doğru yükselip ağız boşluğunun arkasında kapanmayı oluşturur. Kapanma arkasında biriktirilen nefes, kapanma açıldıktan sonra bütün patlamalı seslerde olduğu gibi birden boşalır.

* Hem [k] sesi hem de [g] sesinin öndamaksıllaşmış değişkeleri vardır. /k/ sesinin öndil ünlüleriyle birlikte bulunan ve [c] imiyle gösterilen değişkesi , arkadil ünlüleriyle birlikte bulunan ve [k] imiyle gösterilen değişkesi vardır. /g/ sesinin ise, öndil ünlüleriyle bulunan ve [g] imiyle gösterilen değişkesi ve arkadil ünlüleriyle birlikte bulunan ve [ɟ] imiyle gösterilen değişkesi vardır.

DAĞILIM

* Bu ünsüzler Türkçede sözcüğün ön-, iç- ve sonesinde bulunur. ('kır, bakan, örnek, kürek' ve 'geyik, gaga' gibi).

Kaynakça

- **Selen, N.** (1979). *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 454.
- **Ergenç, İ.** (1984). <ğ> Üzerine: Dilbilim Yazıları 91 (Derl.A.Sezer-S.Koç), Usem yay., Ankara 1991, 51-56.
- **Ergenç, İ.** (1995). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul.